

bizonyos, fentebb is említett esetekben kifejezetten zavaró, esetleg megtévesztő a fogalomhasználat. Eltérő értelmezés esetén érdemes lenne kifejteni az okokat, ahogyan ezt a *voloszt* vagy a sajátosan jakutiai *naszleg* esetében is tette a szerző.

21. Mindezek kifogásolása nem pusztán egy látszólag mellékes problémát érintő kötekedés részeséről. A különböző közigazgatási egységek más és más jogkörökkel, alkotmányos szuverenitással vagy az adminisztráció koordinálására és ellenőrzésére vonatkozó hatáskörrel rendelkeznek, így egy gondolatmenet kapcsán nem mindegy, hogy ki mit ért a kormányzóság, a megye vagy a terület fogalmán. Mindazonáltal ez nem egyszerűen Mészáros Csaba felé megfogalmazott kritika, sokkal inkább felhívás az itthoni kutatók felé is, hiszen mindenkinek érdeke egy egységes, követhető közigazgatási terminológia alkalmazása, akár történészek vagy közgazdászok bejáratott szakkifejezéseit is kölcsönözve.
22. Visszatérve az állam és a hatalmi viszonyrendszer mint kontextus dicséretéhez, kitűnő megoldásnak tartom, hogy a szerző a szahákra és evenkikre vonatkozó néprajzi szakirodalmat is ennek fényében, azaz a mindenkori állam ideológiájának, gazdaságpolitikájának és következményeinek kontextusában tárgyalja. Így az nem csupán egy, a magyarországi néprajzi kutatásokra oly jellemző (és elvárt) kötelező kör (vö. Hofer 2009), hanem egy releváns szempontrendszer mentén bemutatott, a könyv koncepciójába pontosan beillesztett tudománytörténeti fejezet.
23. A könyv hátralévő kétharmadában az állam újra és újra felbukkan olyankor is, amikor már megfedkezni róla, és legszívesebben csak belemerülnék a helyi társadalom gazdag leírásába és a kitűnő elemzésekbe. A Tarbagáról és Külümnüürről szóló fejezetben természetesen még egészen markánsan érezhető a jelenléte a kollektivizálás, falvasítás és dekollektivizálás színterein, illetve az állami támogatások, munkahelyek és infrastruktúra-fejlesztések kérdései kapcsán. De később is visszakacsint a *zagsalanar* házasságra használatos szaha kifejezésében (a ZAGSZ, azaz 'anyakönyvi hivatal' orosz mozaikszavából képezve), mögötte a lakóhelyválasztási és kapcsolattartási elvek falvasításnak köszönhető megváltozásával; ott van a rokoni kapcsolatok mobilizálásában és a titoktartásban, mely az állami juttatásokból való részesedés során nyer jelentőséget; előírja a közös földalapról kiutalt állami kaszálók használatát és öröklését; további jelentésekkel telít olyan szaha kifejezéseket, mint a *tüölbe* (együtt gazdálkodó és lakó territoriális csoport, a falvasítást követően pedig közigazgatási falurész is egyben); olyan intézményeken keresztül pedig, mint az iskola, formálja minden ember identitását és gondolkodását. De legfőképpen meghatározza a társadalmi tőke helyi megjelenését, a patrónus-kliens viszonyok működését, vagyis a könyv tárgyát képező tekintély és bizalom teljes kontextusát.
24. A szerző mindezt látja, jól látja, és jól láttatja könyvében. Mindezt olyan példaértékű önreflexióval, kutatói etikával és alázattal teszi, amelynek köszönhetően mindvégig érezzük a terepmunkás helyét a terepen és a közösségben, valamint a kutató pozícióját munkájában. Mészáros Csaba mindkét minőségében joggal tarthat igényt a szakma hazai és nemzetközi elismerésére egyaránt, ezért remélhetőleg a könyvet mihamarabb követik majd idegen nyelvű kiadásai is.

Régi Tamás: Szibéria mint periféria – egy afrikanista értelmezése⁷

25. Nagyon nehéz magyar kutatóként, hazai intézményi/finanszírozási háttérrel Európán kívül antropológiai terepmunkát végezni. A szakmai felkészülés, a finanszírozás megteremtése, a terepen való mozgás, a helyi nyelv(ek) elsajátítása, a szakmailag elfogadható adatok gyűjtése, feldolgozása, visszatérés a terepre, az anyag feldolgozása, az adatok egységes elméleti keretben való értelmezése és az eredmények megírása monográfia formájában olyan folyamat, amely nagyon kevés magyar kutatónak sikerült eddig. Mészáros Csaba ezen kevés kutató közé tartozik. A *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben* című munkában Csaba két kelet-szibériai közösségről, a szahákról és az evenkikről vonultat fel hatalmas gyűjtött anyagot. A szerző számos történelmi forrásból merítve, hosszú terepmunkára alapozva írta meg könyvét, amely kétségtelenül napjaink egyik legfontosabb magyar antropológiai munkája.

26.

Egy ilyen könyv ki nem mondott célja az lehet, hogy túlmutasson azon a szűk közösségen és területen, amelyet tárgyal, és más kutatók számára is elgondolkodtató elméleteket nyújtson. Véleményem szerint a *Tekintély és bizalom* mindenképpen teljesíti ezt a kritériumot. A könyv olvasása közben több párhuzamot fedeztem fel az általam Kelet-Afrikában vizsgált kisméretű csoportok és a könyvben tárgyalt faluközösségek politikai helyzete, valamint az államhoz fűződő viszonya és a csoportidentitás alakulása között.

27.

A monográfia egyik legfontosabb elméleti kiindulópontját az adja, hogy az evenki és szaha csoportok hatalmi viszonyainak, jogi fogalomrendszerének és kulturális értékeinek megértésekor mindenképpen figyelembe kell venni e csoportok perifériális helyzetét a központi orosz – korábban szovjet – államhatalomhoz képest. A szerző ezt a viszonyt alaposan adatolva a könyv első nagyobb egységében (számomra ez az első és a második fejezet, 57–211. p.) tárgyalja történelmi és tudománytörténeti szempontból. Így a könyv harmada foglalkozik a tárgyalt közösségek gazdaságpolitikai leírásával. Ez a perifériamodell egy ötvözt formában nemcsak az antropológiában, de a történeti szociológiában, a történelemben vagy a gazdaságtanban is használatos. Ismereteim limitáltak a perifériamodell ázsiai alkalmazását illetően, de ha csak Owen Lattimore (1951) *Inner Asian Frontiers in China* vagy Anatoly Khazanov (1994) *Nomads and the Outside World* című általam olvasott régebbi munkáját veszem alapul, akkor mindegyikben tisztán megjelenik a határral bíró periféria jelentősége, hasonló, mint amit Csaba soraiból is kiolvasok az első fejezetekből. Ebből a szempontból a *Tekintély és bizalom* illeszkedik a nagy elődök ázsiai államalakulatokról és azok perifériájáról írt munkáinak sorába, és igazolja is őket.

28.

Az afrikai antropológiában és történetírásban a *frontier modell*ben (Kopytoff 1987) a periféria általában egy olyan földrajzi egységet jelöl, amely sajátos szociológiai karakterrel bír, s ezt a karaktert a központhoz fűződő viszony, pontosabban a központból állandóan terjeszkedő formális hatalomhoz való viszony alapján értelmezhetjük. Az afrikai társadalmak azonban véleményem szerint jóval könnyebben szegmentálódnak, mint az ázsiai közösségek. Afrikában a periféria politikai tény, de olyan politikai tény, amely oszcillál, és nem feltétlenül rendelkezik fix határokkal. Sok kutató (Shack 1979; Shain–Howard 2005) szerint a *frontier* inkább egy mentális modell, melyben az egyik legfontosabb az elsőként érkezők joga a földre és egyéb forrásokra. Az általam jobban ismert Kelet-Afrikában számos csoport ezeket a jogokat a rokonsági és egyéb informális kapcsolatrendszerbe próbálta beágyazni, mely rendszert a formális, állami beavatkozás megzavar, bizonyos helyeken eltüntet. Ennek köszönhetően nagyon sok esetben a periférián létező közösségek rövid életűek, így sokkal fiatalabbak, mint azt saját maguk demonstrálni szeretnék.

29.

Ennek egyik legjobb példaként említhetők az etióp államiság perifériáján lévő Dél-Omo vidékén élő kisméretű félnomád közösségek, mint például a murszik, a hamarok vagy a nyangatomok. A murszik esetében, amikor az itt tárgyalt perifériális lét történetéhez gyűjtöttem anyagot, meglepőek voltak azok a párhuzamok, ahogy az adott csoport szájhagyományozott történelmén keresztül megformálta önmaga identitását, és ahogy ezekben a történetekben a centrális, állami, írott történelem visszaköszönt. A két csoport közti viszony persze korántsem volt zökkenőmentes, és a feszültség a mai napig mérhető még az olyan, elvileg nem politikai kapcsolatformákban is, mint például a turizmus. A keresztény államisággal rendelkező etióp metropolita központ az intézményi, kulturális vákuumra hivatkozva már legalább a 18–19. század óta próbálta a működését kiterjeszteni a déli perifériákra. A II. Menelik 19. század végi hadjáratairól szóló írásos források (Imperato 1988; Wellby 1900) már egyértelműen bizonyítják az amhara felföldi közigazgatás erőfeszítéseit a déli területek mielőbbi kontroll alá vételére. A murszi, kizárólag szájhagyományozott történelmi források tartalmazzák ezeket az időszakokat, eseményeket, és meglepő módon egybeesnek saját etnikai formálódásuk időszakával, az egyes murszi klánok vándorlásával, jelenlegi területük elfoglalásával és az egységes murszi etnikum megszilárdulásával. Az ember könnyen hiheti, hogy új perifériák új társadalmakat hoztak létre, és a murszik úgy alkották meg önmagukat, ahogy a központi politikai hatalom megtöltötte jelentéssel a perifériát.

30. Persze, ha ebben van is valami, egy ilyen egy centrum – egy periféria modell nagyon leegyszerűsíti az egyébként komplex társadalmi interakciókat és vándorlásokat. Afrikában általában több *lokális periféria* létezik, amelyek az állandóan vándorló, letelepedő közösségek által létrehozott változó helyzeteknek köszönhetik a létüket. Elszegényedett, meggazdagodott, boszorkánysággal vádolt, kitaszított, megbélyegzett stb. csoportok telepedhetnek le periferiális közösségek peremvidékén, és viselkedhetnek mágnesként egyre több egyén számára. Afrika etnikai történelme sok esetben erről szól, ez a folyamat ismétlődött már számtalanszor a kontinens történelme során. Sokak szerint ez az egyik oka az etnikailag komplex, kulturálisan összetett afrikai etnikai közösségek átlagosan fiatal korának. Erőteljes a fluiditás, ami azonnal felfedi magát, mihelyst valaki nem a hagyományos antropológia eszközeivel nyúl hozzá egy ilyen közösséghez. A kérdés csak az, hogy melyik stádiumát figyelhetjük meg ennek a folyamatnak, és hogy miként tesszük ezeket a kapcsolatokat láthatóvá. Ami Csaba monográfiájában példaértékű, az az, ahogy a méretekkel bánik, és az egyébként globális perifériakérdést képes lokális méreteken érzékeltetni és megjeleníteni. Így kötetében a periféria nem történelmi folyamat marad csupán, hanem egy sajátos értékrendszeren nyugvó társadalmi gyakorlat.
31. Mészáros Csaba arra vállalkozik könyvében, hogy a posztkolonialista diskurzus – főleg korábbi gyarmattartó államok által létrehozott függőségi helyzetek tárgyalása – által megteremtett perifériamodellt alkalmazza egy olyan térségben, amely nem volt tárgya ennek a diskurzusnak, sőt ritkán említették akár csak egy lapon a brit, francia, belga, portugál stb. gyarmati helyzettel. A Csaba által leírt orosz–kelet-szibériai viszonyrendszerben kétségtelenül felismerhető sok klasszikus posztkolonialista szituáció – intézményi, közösségi szinten –, de ezek az adatok felsorolása után véleményem szerint nincsenek megnyugtatóan egységes elméleti keretbe helyezve. Azaz miért is hasonló vagy különböző ez a helyzet attól, amit mások Afrikában vagy Dél-Amerikában már leírtak? Bár a szerző a kötet elején röviden említ posztkoloniális irodalmat, említi a hibriditást és a kreolizációt (a szerzővel ellentétben én nem gondolom, hogy a kettő ugyanaz), de a tárgyalás végén a bemutatott tények nem értelmeződnek ezen elméletek keretében. A posztkolonialista kritika mint az irodalomkritika, filozófia, antropológia, modern szociológia mentén létrejött tudományterület nem egységes, nehéz meghatározni a diszciplináris határait. Az egyik kiemelkedő központi alakja e területnek Homi Bhabha – akinek fő művére (Bhabha 1994) Csaba is hivatkozik –, aki az egyik legjobb keretet adhatja annak a ténynek, amelyet a *Tekintély és bizalom* egyébként demonstrál: a kulturális és társadalmi reprodukció sokszor az egyenlőtlen, legambivalensebb helyeken és helyzetekben jön létre.
32. A kötet harmadik egységében a különböző kapcsolati formákat veszi induktív módon sorra a szerző, próbálva függetleníteni magát a terminológiai kényszertől. Számomra egyértelműen ez a legérdekesebb és legjobban megírt rész, mintha itt Csabát nem nyomasztaná egy diszciplináris-intézményi elvárás, és kreatívabban használja az adatait, mint a korábbi fejezetekben. Itt újabb elméletekről olvashatunk, úgymint például a Bateson-féle jellemkategóriák vagy interperszonalitás (Bateson 2000). Ezek mind önmagukban hatalmas szakirodalommal rendelkező, önálló elméletek, melyek összekapcsolása és egy terepmunkán belül való alkalmazása mindenképpen hatalmas gyakorlatot igényel. A könyv végén lévő nyúlfarknyi *Tekintély és bizalom* című fejezet, amely a könyv címét is adta, talán többet érdemelt volna a munka egészét tekintve, hiszen ennek kellett volna tartalmaznia a legfontosabb adatokat és elméleti fejtegetéseket. Én személy szerint egy kicsit több interjúrészletet, emberi hangot is szívesen olvastam volna: a könyvben sem idézetek, sem részletes esettanulmányok nem személyesítik meg a kutatás alanyait.
33. A könyv Mészáros Csaba doktori disszertációjára épül, és a szerkesztéskor ezt a tényt a szerkesztők nem vették mindig figyelembe. Egyik bevezető fejezetből sem derül ki számomra világosan, hogy mi a munka fő kérdésfelvetése, csak a 325. oldal eleji bekezdésben írja le a szerző tisztán és érthetően munkájának két fő alaphipotézisét. Ezekről jobb lett volna az olvasót mindjárt az elején tájékoztatni. Persze ez nem nagy probléma. Ahogy az sem, hogy *Az adatgyűjtés módszerei* című rész a PhD-dolgozatban még funkcióval bírt, de a publikált monográfiában vagy erősen át kellett volna írni, vagy el kellett volna hagyni. Továbbá azt is szeretném

megjegyezni, hogy a *Bevezetés*ben a szerző hosszan ír a helyi környezetérzékelésről. Ez fontos kérdés, manapság különösen divatos, és az angolszász antropológiában komoly elméleti munkák (vö. Ingold 2000) is születtek erről a témáról az utóbbi évtizedben. Ezeket Csaba, ha nem is tárgyalja elmélyülten, de megemlíti. A *Bevezetés* után azonban ez a téma sem explicit, sem implicit módon nem tér vissza, a könyv ugyanis nem a helyiek térérzékeléséről szól, hanem politikai perifériáról, tulajdonrendszer-átalakulásról, rokoni-baráti viszonyokról stb. A térérzékelésről szóló rész, amelyről eleinte úgy tűnik, hogy az egész monográfia fő tematikáját adja, a későbbiekben csak lóg a levegőben, a szerző nem tér vissza rá.

34. Mindezek persze semmit nem vonnak le a munka általános értékéből. Ahogy fentebb említettem, a *Tekintély és bizalom* egyértelműen a jelenlegi magyar antropológia egyik legfontosabb munkája, olyan monográfia, amely még egy más kontinensen dolgozó kutatónak is hasznos és inspiráló tud lenni.

Mészáros Csaba: Az orosz állam és peremterületei

35. Mielőtt részletes választ adnék azokra a kérdésekre, amelyeket vitapartnereim felvetettek, meg szeretném köszönni azt, hogy ezen a (ma már számomra is kissé túl hosszúnak tűnő) könyvön nemcsak átrágták magukat, hanem olyan részletekbe menő figyelemmel fordultak felé, amely lehetővé teszi a tartalmas és mindenki számára (de elsősorban számomra) tanulságos vitát. A három vélemény olvasása közben sokszor éreztem azt, hogy mekkora kár, hogy kritikusaimmal nem a kötet megírása előtt váltottunk szót. Olyan kérdéseket tettek fel, amelyek többségére már a kötet megírásakor válaszokat kellett volna adnom. A feltett kérdések mellett nagyon fontosnak tartom azokat a kiegészítéseket is, amelyekkel a kötetet nemcsak (újra)értelmezik, de egyben új kontextusban is láttatják recenzenseim.

36. Még egy kitérőt kell tennem azelőtt, hogy a három kritikai olvasatban felvetett problémákra válaszolnék. Talán nem fölösleges néhány szót ejtenem a kötet megszületéséről, illetve arról a terepmunkáról, amely az írási folyamatot megelőzte. Először 2002-ben érkeztem Jakutiába. Azóta csaknem minden évben jártam ott, de 2005 óta itt, Magyarországon is évről évre fogadok, vezetek jakutiai vendégeket, 2013 óta pedig megkezdődött a tudományos együttműködés Jakutia és Magyarország közt. Vagyis a kutatott „terep” nem marad a helyén, hanem eljön hozzám – feloldva a kutató és kutatottak elkülönítését. A terep és az akadémiai közeg összecsúszása alapvető élménye a kortárs antropológiai kutatásnak (Caputo 2000) – rám pedig fokozott felelősséget helyezett a könyv írása során.

37. Míg a doktori disszertáció (amely a könyv alapja volt) egy szűk (könnyebben izolálható) szakmai közegnek számolt be a kutatási eredményekről, addig a kötet mintegy artefaktumként működik, és immár nemcsak egy antropológiai kérdésfelvetést, hanem egy kutatott közösséget, egy kutatót, illetve egy fennálló kapcsolatot is megtestesít. Így a könyv önmagában, tárgyként is önálló életre kel, és közvetítőként lép fel az egyes közösségek között. Végig a szöveg írása közben arra gondoltam, hogy két eltérő igényvel fellépő közegnek kívánok megfelelni a disszertáció és a könyv megírása során. Ma úgy látom, hogy míg a disszertáció leginkább az akadémiai közeg kívánalmaihoz alkalmazkodott, a könyv már többet tartalmaz azokból az igényekből is, amelyeket a kutatott közössége megfogalmaz a könyvvel kapcsolatban – de nyilvánvalóan nem eleget.

38. A könyv tehát egyfajta kompromisszum, amely a tudományos közeg, illetve a kutatott közösség relációjában elhelyezi a kutatót. Ennek a kompromisszumnak az eredménye az is, hogy a 2011-ben megírt és megvédett doktori disszertációmnak csupán kétharmada került be a kötetbe, és így a végső megszövegezés során számos példa, sok személyes sors leírása, esettanulmányok, helyben ismert történetek kimaradtak. Ma úgy látom, hogy ez a döntés helyes volt – egyáltalán nem azért, mert a kötet jobbá vált volna tőle, hanem azért, mert sokan a kutatott faluközösségekben úgy fogadtak bizalmukba, és avattak be életük egy-egy szakaszába, hogy nyilvánvalóan